

В. КУЧЕРЯВИЙ

Від розпорошености до єдности *).

Промисловість наша поділяється на дві частини — велику і кустарну. Промисловість обох цих секторів розпорошена між різними організаціями. Індустріальна промисловість об'єднана в трестах у галузевому розрізі. Така організація індустріального сектора промисловости і зосередження його в руках єдиної провідної організації—ВРНГ дає змогу якнайдоцільніше, централізованим порядком керувати й планувати розвиток старих підприємств і виникнення нових, ув'язувати їхню кваліфікацію й географію з потребами народного господарства, погоджувати темпи розвитку з контингентами сировини; це дає змогу концентрувати одноманітні виробництва, запровадження капіталовкладень для побудування приміщень промислового значення, механізувати й раціоналізувати підприємства, збільшити продукцію, підвищити продуктивність праці, знизити виробничі видатки й собівартість продукції, поліпшити її якість, гаразд ув'язати номенклатуру та якість продукції з попитом споживача і т. ін.

Кустарна промисловість теж розпорошена між низкою різних кооперативних і громадських організацій, але розпорошена не так як індустріальна, де одна галузь промисловости об'єднана в одному тресті, друга — в другому, третя — в третьому і т. інше, а розпорошена вона так, що підприємства однієї якоїсь галузі виробництва є в руках різних організацій. На Дніпропетровщині, приміром, це характеризується так:

Промисли	Вироблено продукції 1928-29 р.					
	Пром-кооперація	Інвалідн. коопер.	Комбо-ротъбез	Друзі дітей	Доп. дит.	Разом
Металообр.	9 261	536	684	86	1000	11.567
Шкіряний	1.709	65	—	167	—	2.941
Взуттєвий	1.943	288	171	285	—	2.687
Бричковий	1.841	—	739	139	—	2.719
Деревообробний	755	19	29	—	—	802
Хемічний	1.431	—	141	—	—	1.602
Швацько - текст - трикот.	1.236	414	1.081	284	—	3.015
Хутровий	481	—	—	—	—	481
Харчовий	3.003	6.877	845	—	—	10.725
Цегельно-гірничий . .	726	69	196	—	—	991
Різні	209	1.584	531	87	—	2.411
Разом . .	23.595	9.852	4.447	1.048	1.000	39.942
У %%	59	24	11	3	3	100

*) В порядку обговорення. Р е д.

Наведеним переліком зовсім не вичерпується список тих організацій, що мають кустарні промисли. На селі різні промисли мають колгоспи, радгоспи і т. інш., а в місті—Копопуч і т. д. Проте, і наявні відомості виразно говорять про розпорошеність кустарних виробництв, взагалі і, зокрема, одних і тих галузей їх між різними кооперативними та громадськими організаціями. Це особливо стосується промислів: металообробного, шкіряного, взуттєвого, бричкового, швацького, булочного. Між іншим, серед усіх зазначених вище організацій головне місце посідає, звичайно, промислова кооперація. Її питома вага у виробі продукції торік становила 59% від загальної кустарно-промислової продукції; на другому місці маємо інвалідну кооперацію — 24%, що, з погляду розміру й різноманітності виробництв, має найбільше спільного з промисловою кооперацією, на третьому — Комбортбез — 11%, на четвертому — „Друзі Дітей“ — 3%, на п'ятому „Доп. Дит.“ — 3%.

Усі ці п'ять організацій мають свої самостійні всеукраїнські центри. На округовий відділ місцевої промисловости, як відомо, покладено обов'язок об'єднувати, керувати й плянувати всю чисто місцеву промисловість, в тому числі й кустарну. Але, як стверджує практика Дніпропетровщини, на сьогоднішній день ОВМП майже не здійснює свого керування кустарною промисловістю — воно залишається лише паперовим, теоретичним. Окрплян доки-що теж не взяв до своїх рук ініціативи щодо цілковитої плянної внутрішньої ув'язки промислової діяльності кустарно-промислових організацій Дніпропетровщини, так, щоб у справі розвитку старих і організації нових промислів, а також у справі обслуговування ними потреб народного господарства вони являли собою єдиний організм. Отже кустарна промисловість у цілому на Дніпропетровщині росте, розвивається самопливом, без кінче потрібної ув'язки з інтересами народного господарства взагалі і, зокрема, Дніпропетровщини. Кожна із організацій, що має кустарні промисли, і, особливо, промкооперація, звичайна річ, своєю лінією, в міру змоги та організаційних здібностей, дещо робить, щоб погодити свою діяльність з інтересами народного господарства. А взагалі, в секторі кустарної промисловости на сьогоднішній день створилося зовсім недозволене з погляду плянового господарства становище, коли самопливом розвиваються старі промисли, виникають нові, а географія їх здебільшого не ув'язується з інтересами масового споживача і народного господарства в цілому. Ця безсистемність, безпляновість географії промислів особливо виразно позначається в місті Дніпропетровському. Тут часто на одній вулиці раптом виростають декілька кустарно-промислових підприємств однієї кваліфікації але... різних організацій. А водночас другий район міста залишається зовсім без обслуговування цим же самим промислом. Такий же самий ненормальний стан маємо на селі — в одних районах з випадкової ініціативи чи то організації чи особи виникає порівняно багато однакових промислових колективів, а в других районах, де цих випадкових чинників немає, таких промислів або замало, або й зовсім немає, хоча передумови для організації їх і є. Характерна деталь: не зважаючи на те, що в умовах пляновости господарства ми живемо вже досить солідний час, не зважаючи, крім цього, й на наявність в округовому центрі органів плянування (Окрпляну) та керування місцевою промисловістю (ОВМП), дарма, що ось уже кілька років підряд кожний адміністративний район існує як самостійна господарча одиниця, зі своїм власним районним бюджетом, а ми й досі ще не маємо вичерпних зосереджених в одному місці даних про стан усієї кустарної промисловости округи в районному розрізі. І якщо раніш, коли плянові організації тільки зароджувались, коли було саме тільки індивідуальне сільське

господарство, це ще було зрозуміло і дозволено, то тепер, коли в нашій господарчій діяльності панує плян, коли сільське господарство перебудовується на новий соціалістичний лад — тепер це абсолютно недозволено. ОВМП і Окрплян повинні негайно заходитися коло складання вичерпної округової карти кустарної промисловості в районному розрізі.

За такої розпорошеності кустарної промисловості в руках різних організацій, за відсутності внутрішньої органічної ув'язки між промисловою діяльністю різних організацій, що мають кустарні промисли, за байдужості ОВМП та Окрпляну — провідних органів, що мають здійснювати цю ув'язку і планування, неможна, звичайно, говорити ні про ув'язку організації кустарних промислів з ресурсами сировини, особливо дефіцитної, ні про концентрацію одноманітних промислів різних організацій, ні про доцільність солідних капіталовкладень на поширення виробництв, не може бути мови, розуміється, про зниження виробничих видатків та собівартості продукції, ні про поліпшення якості продукції тощо; і лише цією розпорошеністю, лише відсутністю органічної ув'язки між господарчою діяльністю різних організацій в одноманітних галузях промислів, лише відсутністю координації в розвитку сектора кустарної промисловості, очевидно, й можна пояснити той недозволений факт, що поряд з порівняно великими підприємствами кустарно-промислової кооперації є такі підприємства, що часто-густо працюють з недовантаженням, от як для карликових шкіряних заводів — „Друзів Дітей“ у Дніпропетровському і інвалідної кооперації в Павлоградському районі. Цілком очевидно, що недоцільно розпорошувати дифіцитну шкірсировину між такими примітивними підприємствами, коли їй не має вдосталь цілком устаткований великий шкірзавод промкооперації, на реконструкцію якого передбачено витратити 340 тис. карбованців. Характерно, що кожна із організацій, що мають кустарні виробництва, склала п'ятирічку розвитку своєї промислової діяльності, кожна з них накреслила темпи поширення тих чи інших галузів виробництва, намітила географію виробництв, але п'ятирічні плани ці, на жаль, непогоджені, неув'язані проміж себе, хоча складані вони з однією метою. І це тоді, коли ряд організацій має однакові виробництва, коли, наприклад, брички на Дніпропетровщині виробляють і Павлоградський промкомбінат, і промкооперація, і Комборотьбез, і Друзі Дітей. І навряд чи можна вважати за нормальне явище, щоб плани розвитку в одній місцевості (окрузі) і в одній такій галузі виробництва були непогоджені між різними організаціями. За таких умов неможна, звичайно, вважати за доцільне, щоб в одноманітних галузях виробництва кожна організація робила окремо капіталовкладення на збудування приміщень промислового значення, на купівлю устаткування, механізацію тощо, бо кожна з цих організацій у частині одноманітних, розпорошених в них виробництв є лише частиною тих потенціальних можливостей, що їх було б можна дійти концентрацією таких виробництв в руках єдиної організації. Тільки об'єднавши кошти, засоби виробництва й кваліфіковану робісну, і можна було б економічно найдоцільніше робити капіталовкладення. В протилежному разі розпорошені дріб'язкові капіталовкладення різних організацій в галузі одноманітних підприємств ні в якому разі не можуть дати того економічного ефекту, що його ми мали б, коли б однакові виробництва були сконцентровані в руках однієї організації.

Отже, коли індустріальний сектор промисловості, теж, між іншим, розпорошений між різними трестами, але об'єднаний в ВРНГ, можна вважати за цілком організований, то сектор кустарної промисловості, розпорошеної між різними кооперативними й громадськими організаціями, але не об'єднаної в ОВМП, а через це і в ВРНГ, є безумовно неор-

ганізований. Тут немає координації розвитку кустарної промисловості— вона росте і розвивається, створюється її географія самопливом, безпляново. А такий стан безумовно гальмує, затримує розвиток усієї кустарної промисловості і, повторюємо, суперечить пляновості господарства. Конче потрібно взятися за перетворення сектора кустарної промисловості на таку ж струнку систему промисловості, як індустріальна. Але яким же способом? Розв'язуючи це питання, довелося б не тільки керуватися принципом економічної доцільності, а й обов'язково брати до уваги спеціальні завдання, покладені на кожну окрему організацію, що має кустарні виробництва: інвалідна кооперація—виробниче трудове об'єднання інвалідів, Комборотьбез—боротьба з безробіттям, „Друзі Дітей“—з безпритульністю, Копопуч—допомога студентству і т. д. Специфічність завдань цих організацій на сьогоднішній день не дає, звичайно, змоги ставити питання про цілковите усунення їх із сектора кустарної промисловості, бо це суперечило б і принципів громадськості і тим заходам радвлади й партії, що являють собою здобутки Жовтневої Революції. Треба знайти такі способи оздоровити сектор кустарної промисловості, які б, не шкодячи цим організаціям—інвалідній кооперації, Копопучу, „Друзям Дітей“ тощо, водночас сприяли б поліпшенню сектора кустарної промисловості. Ми гадаємо, що тут перш за все треба, щоб ОВМП узявся здійснити на практиці об'єднання всієї кустарної промисловості, як єдиного цілого, координував би її розвиток а Окрплян—плянував би розвиток промислів не тільки кожної окремої організації нарізно, а обов'язково всієї кустарної промисловості, як єдиної гнучкої системи. Далі потрібно поставити питання про розмежування галузей виробництва між системою промислової кооперації і іншими організаціями. Для інвалідної кооперації доцільно було б залишити крім функцій торгових і трудових такі ще, приміром, галузі: 1) булочно-кондитерську, 2) млинарсько-олійницьку, 3) ковбасну, 4) швацьку, 5) взуттєву; в решті галузей розвиток промислів лінією інвалідної кооперації припинити, поширюючи їх в кустарно-промислової кооперації.

Невідмінно треба передати промкооперації шкіряний завод інвалідної кооперації для найдоцільнішої концентрації переробки дефіцитної шкіросировини на заводі артілі „Красный Кожевник“. Для т-в „Друзі Дітей“, Доп. Дит., Копопуч і т. ін. їхнє виробництво становить матеріальну базу існування цих організацій. Інтереси плянового розвитку кустарної промисловості невідступно вимагають або забезпечити ці організації коштами з інших джерел, зовсім незалежно від промислової діяльності, а виробництва передати промкооперації, або коли й залишити справу в такому стані як тепер, то обумовити це обов'язковою координацією їхньої промислової діяльності як частини системи кустарної промисловості з загальним її розвитком, з обов'язковим розмежуванням галузей виробництва між ними й промисловою кооперацією. Після передання до промкооперації підприємств т-в „Друзі Дітей“ та Доп. Дит. колишні безпритульні можуть діставати роботу і набувати фаху в системі промкооперації. Щодо Комборотьбезу, то він реорганізується тепер у тім напрямі, що матиме тільки функції перекваліфікації та підвищення кваліфікації безробітних, а його підприємства передається різним організаціям. Отже, питання про координацію його діяльності зовсім відпадає.

Висновки: 1) Сектор кустарної промисловості, розпорошеної по різних організаціях, зростає й розвивається самопливом без потрібної в умовах пляновості взаємної ув'язки плянів цих організацій не лише взагалі, а навіть у частині однакових галузей виробництва, причому, в умовах колективізації сільського господарства, коли на селі створюється багато зайвої робсили і коли, через це, треба було б звернути

головну увагу на розвиток кустарної промисловости на селі, більшість організацій, за винятком промкооперацій, кустарні виробництва зосереджує, навпаки, у містах.

2) У наслідок цього розпорошується основний капітал, засоби виробництва і кошти, що не дає змоги якнайдоцільніше, з найбільшою ефективністю їх використовувати. Цю розпорошеність новим капіталовкладанням ще більше поглиблюється.

3) Через неорганізованість сектора кустарної промисловости географія кустарних промислів має випадковий характер.

4) За напружености сировинних ресурсів, коли, з одного боку, в одних організацій підприємства працюють з недовантаженням, а з другого, народжуються нові такі ж самі виробництва в інших організацій і легалізувавшись потребують плянового постачання,— така розпорошеність однакових виробництв є безумовно недозволена.

5) Щоб позбутися цих ненормальностей і оздоровити сектор кустарної промисловости, треба:

а) ОВМП негайно виявити всі кустарні промисли всіх чисто організацій і скласти окружну карту цього сектора промисловости в районному розрізі;

б) ОВМП здійснювати на практиці систематичне керівництво кустарною промисловістю усіх чисто організацій, як єдиною системою, скеровуючи її розвиток відповідно до темпів колективізації сільського господарства й загально-господарчих процесів округ, а також усього народного господарства в цілому.

в) ОВМП організувати в себе постійне бюро представників кустарно-промислових організацій і через нього координувати розвиток кустарної промисловости.

г) Окрпляючи так перебудувати плянування кустарної промисловости, щоб виробництво плянувалося не в кожній окремій організації, а в усій кустарній промисловости, як єдиній системи, єдиного організму.

д) Зважаючи на неможливість, за нинішніх умов, цілковито усунути з сектора кустарної промисловости ряд організацій, крім системи промкооперації, треба негайно розмежувати між усіма організаціями, що мають кустарні промисли, галузі виробництв і таким чином забезпечити нормальний пляновий розвиток і доцільність географії промислів.

е) Шкіряні заводи інвалідної кооперації і товариства „Друзі Дітей“ конче потрібно передати промкооперації.

ж) Переглянути пятирічку розвитку кустарних виробництв усіх організацій з тим, щоб органічно увязати та координувати їх, як єдину систему.

з) Вивчити і врегулювати капіталовкладення різних організацій, усунувши розпорошення капіталів і увязавши момент капіталовкладень з можливістю концентрації відповідних виробництв різних організацій в руках єдиної системи промкооперації.

Розпорошену, некоординовану кустарну промисловість перетворити на струнку єдину систему — ось наше гасло на сьогоднішній день.

Реконструкція металургії УСРР

Збірник статей під редактуванням В. С. Легкого, Я. Б. Діманштейна, П. С. Животинського і Д. С. Кашенка. Вступна стаття В. Легкого. Стор. 128. Ціна 5 крб. Видавництво „Шляхи Індустріалізації“. Харків 1930 р.

Не доводиться говорити, що ті величезні завдання, які тепер поставлено перед південною металургією, щоб бути успішно здійсненими, потребують до себе максимальної уваги всієї нашої суспільности. Тому й треба вітати ініціативу видавництва „Шляхи Індустріалізації“ з виданням збірника статей, що висвітлюють актуальні проблеми південної металургії і її паливні та рудні бази. Збірник розраховано на читача високої кваліфікації—провідний актив заводів південної металургії, працівників наших планово-регулятивних органів, аспірантуру науково-дослідчих інститутів тощо.

Збірник висвітлює ряд проблем економічного й технічного характеру. В основу статей збірника покладено працю Ленінградського Дніпромезу—опрацювання проєкта реконструкції заводів південної металургії. Цю працю, як відомо, ухвалено (з деякими поправками) на XV сесії Технічної Ради Дніпромезу. Вирішення цієї сесії згодом (1930 р.) були дещо змінені в кількісних настановах, але основи технічної реконструкції лишилися тіж самі.

Проблеми економічного порядку висвітлені в статтях: В. Чубаря „Боротьба за метал і реконструкція металургії“, К. Сухомліна „Найближчі завдання в галузі реконструкції української металургії“, П. Солодуба „Реконструкція металургії України за проєктами Дніпромезу“, Проф. Я. Діманштейна „Засновки й шляхи реконструкції металургійних заводів України“. Проблемам технічного порядку, вичерпно висвітленим у збірнику, присвячені статті: В. Ємельянова—„Напрями технічного розвитку металургійних заводів України“, Д. Кашенка—„Вибір американської чи німецької техніки при реконструкції металургії України“, Н. Новоспаського—„Перспективи розвитку доменного господарства на підприємствах України“, А. Кузнецова „Реконструкція мартенівських і бесемерівських цехів“, В. Сахарнова—„Основні принципи реконструкції вальцевих цехів“, А. Щепіна—„Енергетичне господарство південних металургійних заводів“. Ряд статей дає характеристику плямам реконструкції окремих великих заводів. Сюд належать статті: Берзіна—„Реконструкція заводу ім. Томського“, Н. Штравса—„Завод ім. Ворошилова після реконструкції“, Г. Ма-

наєнка—„Про реконструкцію заводу ім. Дзержинського“, Я. Іванченка—„Завод ім. Петровського в аспекті п'ятиріччя“, Точинського—„Про минуле й майбутнє заводів ім. Ільча“, Рогачевського—„Реконструкція заводу ім. Сталіна“. Сировинні проблеми висвітлені в статтях: Б. Черненка—„Проблема паливної сировини для південної металургії“, Н. Патрікєєва „Криворізький залізрудний район у зв'язку з розвитком металургії УСРР“, а також у вищезгаданих загальних статтях П. Солодуба та Я. Діманштейна. Питання транспорту проаналізовані в статтях: А. Главацького „Розвиток залізниць і реконструкція металургії Півдня“, Н. Капустинського—„Проблема організації середзаводського транспорту“. Проблеми кадрів південної металургії присвячена стаття І. Ключова „Розвиток металургії і кадри“. Завдання проєктних організацій висвітлені в коротенькій статті П. Жигалка—„Завдання в галузі проєктування реконструкцій заводів“.

Спинімося коротенько на основних твердженнях окремих статей. У статті В. Чубаря подається таке формулювання: „На сьогодні вже маємо ті конкретні програми дій, навколо яких можна й треба мобілізувати всю нашу пролетарську суспільність і всю силу державного апарату для здійснення основних завдань“. Автор підкреслює, що „ми повинні розгорнути могутній рух на фронті боротьби за метал“ і що на всіх підприємствах, так чи інакше зв'язаних з реалізацією пляну реконструкції південної металургії, треба виділити „комісії сприяння, які б мобілізували всі можливості для найуспішнішого здійснення завдань металургії“, і що „організувати керування всіма важелями, від руху яких залежатиме успіх наступу на фронті боротьби за метал, невідкладне завдання дня“.

Стаття К. Сухомліна доводить, що вже зараз було б раціонально збудувати на Маріупільському заводі 1-2 доменних печі з відповідним числом мартенів. Автор конкретно зазначає, що домни можна розмістити на новім майданчику за р. Кальміус, поруч заводу кол. „Провіданс“. Силова база не перешкоджатиме поширенню Маріупільського металургійного заводу та пускові в роботу

дзох нових домен і панцерного цеху. На заводі нещодавно почала працювати нова електровня, нині спозна не обтяжена; у перспективі потужність електровні можна чимало збільшити". У статті також ставиться питання про потребу форсувати радянське машино-будівництво, що обслуговує потреби металургії (це ж саме питання ставиться і в статті т. Чубаря). У статті підкреслюється: „Ми повинні навчитися будувати й налагоджувати виробництво вальцівниць, повітродмухал, залізних конструкцій—всього устаткування, потрібного для металургії. Так само ми повинні домогтися, щоб мати коксові печі власних радянських конструкцій". Крім того, в статті подається ряд пропозицій (про організацію кришіння вапняку на всіх металургійних заводах, про організацію боротьби за поліпшення якості коксу, про потребу форсувати агломерацію руд для металургійних заводів і т. інш.); ці пропозиції останнього часу досить детально обмірковувано в нашій технічній і економічній пресі, а тому їй нема потреби тут спинятися на них. Як відомо, ряд заводів південної металургії включено до плану так званої докорінної реконструкції, решту заводів—до плану малої реконструкції. Тов. Сухоплин підкреслює, що „ми ж ніяк не повинні лишати поза полем зору й заводів, призначених до так званої малої реконструкції. Слід пам'ятати, що мала реконструкція теж мусить дати великий виробничий ефект...“ Економічні проблеми південної металургії найвичерпливіше проаналізовані в статті проф. Я. Діманштейна. У статті обмірковується три групи питань: першу—про можливість забезпечити сировиною та паливом реконструйовану металургію, другу про ефективність капіталовкладень, третю—про асортимент заводів південної металургії. Щодо першої групи питань, то тут проф. Діманштейн по суті нічого нового не подає. Його зауваження про рудну сировину, зокрема, про конкурентоздатність збагачених кварцитів проти високосортної залізної руди, повторюють те, що вже говорив ряд інженерів та економістів на сторінках газети „За індустріалізацію“ і інших органів. Обрахунок вартості агломерованої збагаченої кварц. руди (вартість тонни руди проф. Діманштейн визначає в 10 крб.) слід визнати за дуже орієнтовний і прибільшений. Проте з такого розрахунку автор не робить того неправильного висновку, що було б нерационально експлуатувати кварцитові поклади Криворіжжя. Навпаки, автор статті цілком слушно стверджує, що „треба, напруживши всі зусилля, висукати рівномірно дешевий спосіб збагачувати кварцити, а також способи здешевити видобування їх". Про використання керченської фосфористої руди автор такої думки: „найраціональніше можна було б використати керченську руду даного часу, запроєктувавши й утворивши на ній ряд нових заводів—Маріупільський, Міуський, завод у Донбасі,

—які врівноважували б з погляду транспорту вантажний вугільний потік у Надзів'я та Керчь, з тим, щоб чинні заводи, що традиційно роблять на Криворізькій руді, і далі базувалися б на ній". Автор обстоює не раз висоване в нашій техніко-економічній пресі твердження про те, що за межами даного п'ятиріччя треба криворізьку руду „з її винятковою якістю й чистістю, зберегти для бессермієвського та мартенівського процесів і для безпосереднього відтворення заліза в електропечах, а доменні печі слід перевести на керченську руду та криворізькі кварцити". Практичного значення для найближчих років це твердження не має; ще й більше—була б величезна помилка, орієнтуючись на це твердження, в якійсь мірі гальмувати розвиток добування криворізької руди. Правда, такого формулювання ми у проф. Діманштейна не знаходимо.

Вище ми вже говорили, що проблеми *технічного* порядку опрацьовані в збірнику надзвичайно повно і через це збірник стає справді корисним допоміжним матеріалом до вивчення плану технічної реконструкції заводів південної металургії. Доводиться визнати, що видану Ленінградським Діпромезом фундаментальну працю про реконструкцію металургії Півдня не зможе засвоїти навіть те порівняно невеличке коло кваліфікованих читачів, що для них призначено даний збірник. Що дуже важно, так це те, що статті даного збірника, як те видно з вищеведеного переліку статей на технічні темпи інформують читача не тільки про загальні шляхи наміченої (і вже здійснюваної) реконструкції, а й про реконструкцію окремих секторів південної металургії—доменного, мартенівського тощо. На жаль, за браком місця ми не можемо детально спинятися на технічних статтях. Тому й відзначимо тільки основні моменти.

Стаття В. Ємельянова дає загальний нарис про шляхи технічного розвитку металургійних заводів, що мають бути реконструйовані. Ці шляхи, як відомо, розробив Діпромез і продискусувала й ухвалила XV сесія техради Діпромезу. Корінна, широка реконструкція має бути на трьох заводах: ім. Дзержинського Ворошилова і Томського*). Ця група буде радикально реконструйована протягом п'ятиріччя. На решті заводів буде так звана мала реконструкція протягом 7 років. До 1936-37 р. вся реконструкція південної металургії має бути цілком закінчена. Основне виробництво розвивається такими темпами: 1) продукція *чавуну* в 1929-30 р.—3.398 тис. тонн, в 1932-33 р.—6.906 тис. тонн, по закінченні реконструкції—8.474 тис. тонн, або 328% продукції 1928-29 р.; 2) продукція *сталі* відповідно—3.065 тис. тонн, 5.980 тис. тонн і 7.582 тис. тонн (або 307% випуску 1928-29 р.); 3) продукція *вальцметалу* відповідно—2.554 т. тонн, 4.858 т. тонн і 6.464 т. тонн, або 313% продукції 1928-29 р. Загальне вкладення на реконструкційне будівництво

*) Див. резолюцію ЦК ВКП(б) про Південсталь.

за п'ятиріччя—1.035.660 тис. крб., за період повної реконструкції—1.381.257 тис. крб. Сюди належать видатки на реконструкцію металургійних заводів, на житлобудівництво, на робітничу освіту, на реконструкцію обслуговувальних механічних і силікатних заводів. Широка технічна реконструкція, здійснена на базі новітніх досягнень американської та німецької металургії, дасть високу економічну ефективність роботи реконструйованих заводів.

Автор детально спиняється на тих змінах в основних коефіцієнтах використання основного капіталу, що стануться в результаті реконструкції. Досить сказати, що результативний показник реконструкції—випуск продукції на 1 робітника на рік—міниться так: 1928-29 року—3.930 крб., 1932-33 р.—8.707 крб. по закінченні реконструкції—12.518 крб. За-для порівняння подамо орієнтовно обраховану продукцію будованих тепер нових заводів: на Кузнецькому заводі річна продукція на 1 робітника дійде 10.800 крб., на Магнітогорському—15.500 крб. Як бачимо, ефективність вкладень на південну металургію дуже висока. Цікаво тут відзначити результат обчислень Діпромезу про ту ефективність південної металургії, яку б ми мали, коли б південна металургія пішла шляхом не корінної реконструкції, а тільки ліквідації вузьких місць (шляхом так званої малої реконструкції). В такому разі продукційність південної металургії була б далеко менша, що видно з таких даних: при радикальній реконструкції приріст продукції чавуну в 1932-33 р. проти 1928-29 р. становить 4.321 тис. тонн, при ліквідації тільки вузьких місць—1.760 тис. тонн; а затрати на одну тону приросту в першому випадку—208 крб., в другому—245 крб. Автор статті слушно робить такий висновок: „По здійсненні плану широкої реконструкції південні металургійні заводи перетворюються на сучасні підприємства, устатковані за останнім словом техніки.

А як здійснити план реконструкції за принципом ліквідації вузьких місць, то з південних заводів були б, хоч і раціоналізовані, та все ж застарілі підприємства, неспроможні економічно конкурувати з сучасними потужними металургійними заводами“.

Надавичайно цікава стаття Д. Кашенка. Вона змальовує, як поставлена металургійна справа в Америці та Німеччині, і зазначає які елементи американської й німецької практики нам би слід перейняти, здійснюючи план реконструкції металургії. Тут нема змоги спинитися на деталях статті; скажемо лише, що автор, виходячи з зіставлення природних багатств ПАСШ і СРСР, з зіставлення географічних умов обох країн, робить той висновок, що в реконструкційній роботі ми маємо орієнтуватися з багатьма елементами реконструкції на американський досвід. Це, однак, іще не значить, що ми цілком орієнтуємось на американський тип металургії. По деяких—і основних—елементах ми орієнтуємось на німецький досвід. Це треба, при-міром, сказати за таку широку ділянку, як

організація раціонального палива-використання; сюди також належить надзвичайно відповідальна справа підготування шихти для домен, сортування руди, підготування коксу, вапняку. На авторову думку, „щодо ведення доменних печей ми мусимо цілком опанувати німецький досвід“. В справі мартенівського будівництва є ще багато спірного про тип печі: чи стаціонарна має бути піч, чи хитка. Американська та німецька техніка різно висловлюється про раціональний тип мартенівської печі. З усім тим, уже зараз можна твердо сказати, що чавун з безфосфорних руд (чистий чавун) найкраще виробляти на стаціонарних печах, а переробляти чавуни фосфористі і з іншими примісками найкраще на хитких печах. „У вальцюванні, — говорить автор, — німці майже на всім фронті мусять іти за американцями, переймати в американців і навіть часом замовляти в Америці устаткування“. Проте, в організації різних ланок вальцювальної справи американці і німці ідуть різними шляхами, при чім на ряді ланок німецька практика багато ефективніша від американської. Автор конкретно зазначає, що саме наша металургія має переймати в вальцювальній справі від тієї чи іншої чужоземної металургії. У коксовій справі ми йдемо переважно американським шляхом: коксові печі ставимо не біля шахт, а при металургійних заводах. „Але дуже ймовірно, — додає Д. Кашенко, — що в майбутньому нестача чистого коксового вугілля, яке можна було б зберігати, та потреба вживати складного змішування вугілля й домішувати багато не коксового вугілля примусять перейти на будівництво в Донбасі центральних великих коксових установ“. В справі організації зовнішнього й середзаводського транспорту, що обслуговує металургію, наша реконструкційна програма базується на самому лише американському способі: експлуатація потужних паротягів, велико-вантажних вагонів (від 50 до 150 тонн), механічних перекидачів цих вагонів, механічного транспорту для приставки сировини тощо усім агрегатам і т. д. Така організація транспорту забезпечує його велику пропускну спроможність, безперебійне постачання заводів, заміну людської фізичної сили механічною силою.

В справі планування заводів (розміщення зв'язаних між собою цехів) південна металургія орієнтується, через місцеві територіальні умови, на американський досвід. А цей досвід доводить, що коли міжцеховий транспорт налагоджений правильно, то можна і доцільно розміщати цехи так, щоб окремі цехи мали у себе вільну площу на додаткове розширення. „Усі американські заводи, — говорить автор, — дають картину просторого розташування своїх агрегатів, що уможливило їм вільно поширюватися; тут, крім того, потік вантажів відповідає потокові технологічних процесів. Тому мільйони тонн вантажів, що без перерви рухаються на металургійних заводах, вільно й зручно надходять у потрібні місця й легко переходять з місця на місце“.

Коротесенько лише спинімося на змістові статей, присвячених реконструкції доменної, мартенівської і вальцювальної справи.

Реконструкція доменної справи йде шляхом максимального використання наявних домен, спорудження ряду нових потужних домен і запровадження в усі етапи процесу роботи домен найостанніших досягнень світової доменної практики. Ті ж самі принципи кладуться в основу реконструкції мартенівської справи. Реконструкція вальцювання в основному базується на наявному устаткуванні вальцівних цехів, при чому нові агрегати на додаток і на заміну теперішніх будуть установлені в дуже невеликому числі одиниць і в кінці періоду здійснення реконструкції в цілому. Нове домене будівництво протягом п'ятиріччя розгортатиметься лише на основних трьох заводах великої реконструкції ім. Дзержинського, Томського і Ворошилова (Техрада запропонувала збудувати і на заводі ім. Рикова), а поза межами п'ятиріччя (у дальші два роки) на заводах ім. Сталіна і Петровського. Нові мартенівські цехи споруджуються лише на заводах великої реконструкції. Нових вальцівних цехів не будуватимуть. На заводах ім. Сталіна, Рикова й Петровського поставлять тільки по одному блюмінгу.

Не торкаючись деталей реконструкційної програми енергетичного господарства заводів південної металургії (див. статтю М. Щепіна), лише відзначимо тут, що реконструкція кладе в основу принцип економічно найефективнішого використання газів доменних і коксових печей. Якщо тепер (перед реконструкцією) майже не використовують газів на металургійні цілі, то після реконструкції на це йтиме 89% коксового газу, а саме на мартенування і в нагрівальні печі. Тепер коксовий газ непродуктивно використовується в паливних казанів, але коли його пустити на мартенування, він збереже для металургії чималі суми. Доменний газ ітиме головню на потреби коксового та металургійного цехів, а не силового цеху, як це переважно робиться тепер, де цей газ недосить економічно ефективний. Коли чимала частина доменного газу йтиме на нагрівання мартенівських печей, то певна частина його звільниться і її можна буде використати в тих цехах, що не можуть робити на самому доменному газі. Оці зміни і становлять основне завдання реконструкції енергетичного господарства південної металургії. Оперативний план реконструкції полягає в тім, що за п'ятиріччя буде широко реконструйоване енергетичне господарство тільки основної групи заводів — ім. Дзержинського, Томського і Ворошилова. На цих заводах будуть нові потужні станції, нові повітродухала; встановлюють нове устаткування на чищення газу, встановлюють казани при мартенівських печах, газгольдери, споруджують газорозподільні станції і т. д. Пізніше (найближчих за п'ятиріччя двох років) частково буде реконструйоване енергетичне господарство на заводах Сталінському, Маріупільському і Таганрозькому, а сповна воно буде

реконструйоване на заводах ім. Петровського і Рикова.

Критичну оцінку розробленого Діпромезом плану реконструкції середзаводського транспорту маємо в відповідній статті Н. Капустинського. Відзначаючи, що Діпромез зробив правильно, взявши американський тип організації середзаводського транспорту, автор однак робить той висновок, на підставі аналізу остаточних результатів реконструкції, що і по реконструкції „на більшості заводів Південстали транспорт далеко не відповідає сучасним до нього вимогам“. План Діпромезу в цій частині, безперечно, треба додатково і негайно переробити. Курс на великовантажний і саморозвантажний вагон треба взяти, це річ ясна, далеко виразніший, ніж то зробив Діпромез, бо інакше внутрішній транспорт дедалі все більше ставатиме вузьким місцем заводів південної металургії. Це підкреслив XI партз'їзд в резолюції на доповідь про виконання п'ятирічного плану промисловости.

Стаття А. Главацького про зовнішній транспорт подає різні варіанти розв'язання проблеми забезпечення металургії транспортом. Визначаючи розмір вантажних потоків, автор виходить з останнього варіанту розвитку південної металургії, де випуск чавуну з реконструйованих заводів і нових заводів на 1932-33 р. передбачено в 10,64 млн. тонн, 1937-38 р. — 19,75 млн. тонн (а то може й 23 млн. тонн). Щоб така програма була виконана, на заводи треба буде подати 1932-33 року вугілля, коксу, руди і вапняків 25 млн. тонн і 1937-38 року понад 45 млн. тонн. Вище вже згадувалось, що реконструкція зовнішнього транспорту орієнтується на американський транспорт. Інж. А. Главацький цілком згоден з таких напрямом транспортної реконструкційної політики. Відкритий, саморозвантажний вагон типу американського вагона, спеціальний вагонний парк (з автоматичним зчепленням) на перевіз усіх видів сировини для заводів південної металургії, паротяг посиленої тяги — ці основні елементи повинні бути визнані за безперечні.

Та коли безперечні ці елементи, то поки ще дискусійним є питання про способи посилити пропускну спроможність найбільш обтяжених залізниць масових вантажів. Передусім заходить потреба розв'язати питання про посилення пропускну спроможности лінії Кривий Ріг — Донбас. Це питання доводиться розв'язувати, тісно сполучаючи його з проблемою забезпечення масових вугільних вантажів, що найближчими роками мають набагато зрости. Обчислюючи перспективний вантажооборот, що його до ухвали генерального плану південної металургії можна визначити покищо тільки орієнтовно. А. Главацький робить такий висновок: „... наявна мережа шляхів, які зв'язують Донбас з Криворіжжям (а вони зараз і підлягають реконструкції в зв'язку зі зростанням південної металургії) недостаткова, коли рівняти до географічного розташування теперішніх і майбутніх металургійних заводів, і її треба поліпшити спорудженням но-

вої ланки Чаплине—Запоріжжя. Коли б було вирішено збудувати цю лінію, то це розв'язало б і ряд інших транспортних проблем. Тов. Главацький це підкреслює, обстоюючи потребу збудувати цю лінію. Реконструкцію залізниць різних напрямів автор собі мислить так: 1) пропускну спроможність ділянки Ясинувата—Довгинцеве і далі на схід посилити зменшенням спаду до 0,004, 2) з таким спадом спорудити лінію Чаплине (або Демурине)—Запоріжжя, 3) зменшити спад до 0,004 також і на лінії Запоріжжя—Довгинцеве—Кривий Ріг, 4) завести протягом п'ятиріччя автоблокування на всіх згаданих лініях. Автор підкреслює, що цей варіант реконструкції на єдиний і що можуть бути й інші варіанти, які забезпечують посилення пропускну спроможності залізниць. Інженер А. Главацький ще поки не наважується категорично стверджувати, що варіант реконструкції, який виходить із зменшення спадів, є економічно найефективніший. „Остаточний метод реконструкції можна встановити після повного обчислення вантажопотоків, після техніко-економічних дослідів за зведення економічних розрахунків. Це нині й робить НКШ“. Однак, автор вважає за потрібне тут додати: „Проте, як намічення, на наш погляд, неминуче доведеться, в зв'язку з можливостями постачати залізницям метал і можливостями нашої машинобудівної та електротехнічної промисловості, почати реконструкцію розглянутих напрямів з пом'якшенням спадів, бо зростання вантажообороту не жде“ (підкреслення наше Я. Т.).

Незалежно від того, який прийнятий варіант транспортної реконструкції, вказується на потребу посилити три основних залізничних вузли: Ясинуватський, Дніпропетровський і Запорізький. Читача інформують, що „проекти всіх цих вузлів є, і справа тільки в тім, щоб робота над розвитком їх не відставала від зростання вантажообороту“.

А. Главацький не подає ще остаточного розв'язання транспортної проблеми, зв'язаної з проблемою вугілля, металу й руди, але намічає вже ті варіанти, які треба б обмірковувати по змозі найскорше, щоб не набрали ще більшої гостроти ті труднощі, що вже зараз позначаються на залізницях.

Реконструкцію Криворізької рудної бази висвітлює стаття Н. Патрікеєва. У передмові до збірника т. Легкий уже відзначив, що кількісні дані цієї статті на цей час уже застаріли в зв'язку з орієнтацією на нову металургійну п'ятирічку. Стаття Н. Патрікеєва має ту вагу, що визначає шляхи технічної реконструкції рудного господарства. Сюди належить організація централізованих силівень належної потужності, спорудження потужних підіймачів, централізація водовідливних споруд; стандартизація всіх копальневих компресорних установ, введення механічного навантаження та розвантаження, електрифікація підземного транспорту, організація пильного сортування руди, введення стандартної системи гірничих підземних робіт (система „Sub Level Caving“). Котрі б цікавилися деталями технічної реконструкції руд-

ного району, тих ми відсилаємо до дуже змістовної статті Н. Патрікеєва. Автор відзначає величезну вагу додаткових розвідок у районі. Його обчислення показують, що коли площу розробок збільшити від 260 тис. кв. метрів (теперішня експлуатаційна площа) до 400 тис. кв. метрів і завести тримісну роботу на копальнях, то видобуток залізної руди можна буде довести 1932-33 року до 14,5 млн. тонн. Як згадувалось вище, ці обчислення уже застаріли. Уже 1932-33 року видобуток руди в районі може та й буде доведений до 16 млн. тонн.

Звернімось тепер до деяких питань загального порядку.

Редакція збірника у передмові зазначає, що „друкований у данім збірнику матеріал треба насамперед розглядати, як сукупність проблем, що належать до розвитку й дальшого доопрацювання“, що збірник, „де чи не вперше зроблено спробу зібрати за тематичною ознакою багатий матеріал про реконструкцію металургії, має відіграти свою роль підсобного матеріалу“. Чи треба ж це розуміти так, що редакція збірника не вважає за потрібне мати свій погляд на ряд дискусійних питань, тратованих у даному збірнику? Ми гадаємо, що коли даний збірник редагувала певна колегія і т. Легкий у передмові редакції вважав за можливе коротко відзначити деякі характерні особливості окремих статей збірника, то редакції збірника у передмові слід би було висловитись з приводу деяких дискусійних тверджень, тратованих у статтях збірника. На жаль цього не зроблено.

Приміром, щодо Маріупільського металургійного заводу, проф. Діманштейн пристає на думку Діпромезу, що нерационально будувати нові домни на цьому заводі (мова йде про завод Маріупільський „А“) і що треба тільки раціоналізувати ті дві домни, які там є. У статті А. Новоспаского про реконструкцію доменної справи на заводах південної металургії борониться ту ж саму позицію (в автора, що поділяв увесь план Діпромезу, з цього приводу сказано: „завод „А“ робитиме наявними двома печами без реконструкції, див. стор. 46); продукція чавуну наявних двох домен заводу „А“ змінюється тільки з 205 тис. тонн (за рік) в 1928-29 р. до 290 тис. тонн в 1932-33 р. в результаті раціоналізації. Тим часом т. Сухомлин у своїй статті, як ми це вище зазначали, обстоює іншу позицію, а саме, що вже тепер раціонально збудувати 1-2 домни на Маріупільському заводі. Тов. Сухомлин підкреслює, що нове обчислення потреби в металі новозбудованого трубного заводу ім. Куйбишева (завод у Маріуполі) і потреба максимально використати наявні вальцувальні верстати на Маріупільських заводах ім. Ільїча доводять, що треба мати покриття дефіциту в металі, і це покриття мають дати нові домни. Редакція збірника своєї думки в цій справі не подає. А тим часом ця справа уже зараз актуальна, дарма що має відносно малу питому вагу в проблемі реконструкції південної металургії в цілому. Ми тут наведемо відповідну політичну директиву XI партз'їзду в цій справі: «Вважати за доцільне

провести реконструкцію Маріупільського заводу, як то передбачалося попередньою постановою ЦК ВКП(б), збудувавши нові агрегати на новому майдані з витопленням до 1 млн. тонн чавуну, щоб забезпечити повне навантаження вальцівних цехів новотрубного та консервованого майже нового бронзового цеху металом. Це тим більшу має вагу, що робота цих домен на Керченській руді дасть томашлак — добриво для сільського господарства.

Не висловились редакція збірника також і про черговість спорудження окремих нових заводів на Півдні. План реконструкції, що його розробив Діпромез і всі автори даного збірника поклали в основу, як відомо, намічав починати спорудження Криворізького заводу, а також і нового Маріупільського (річна продукційність на 2,5 млн. тонн чавуну) разом з початком спорудження Запорізького металургійного заводу. Редакція збірника не могла не знати, що Уряд СРСР, для того, щоб максимально форсувати будівництва Запорізького заводу (і закінчити це будівництва за короткий час, ніж це передбачав старий план), — постановив зараз розгорнути тільки будівництва Запорізького заводу (продукційність — 1055 тис. тонн). Проте, ні один автор даного збірника не виходить з цього *нового* календаря будівництва нових заводів, тим часом як нова металургійна програма орієнтується на те, що 1932-33 року матимемо 10,6 млн. тонн, реконструювавши для того наявні заводи і збудувавши тільки Запорізький завод (в цьому п'ятиріччі).

Треба також відзначити, що редакція збірника зовсім обминула питання про уральську металургію, тим часом як це питання ЦК ВКП(б) цілком чітко поставив як з політичної так і з господарської сторони (у постанові про Уралмет і в інших політичного значення документах). Тов. Легкий у передмові, даючи критичну оцінку статті інж. С. Краузе, надрукованій у №3 бюлетеню Діпромезу, підкреслює, що формулювання інж. Краузе, про те, що „не може претендувати на будьяку закінченість без плану реконструкції Уралу“ — є до краю хибне і може затримати реалізацію плану реконструкції південної металургії. Якщо тов. Легкий правий у всій своїй концепції критики статті інж. Краузе, то він безумовно не правий, коли пробує довести, що остаточно опрацювати плани реконструкції окремих основних старих районів металургії можна *ізолювано*, опрацьовуючи їх по окремих районах. Наше плянове господарство не може, звичайно, спиратися у своєму розвитку на ізолювані плани, бо плани окремих районів у нас, в СРСР, органічно між собою зв'язані. Це така ясна річ, що її тут не доводиться й обстоювати. Редакція збірника, на нашу думку, *мала вітати* постанову ЦК ВКП(б) про металургійну базу на сході, постанову, що говорить: „індустриалізація країни не може надалі спиратися тільки на південну вугільно-металургійну базу, Невідмінна умова швидкої індустриалізації країни — це утворення на сході другого основного вугільно-металургійного

центру СРСР, шляхом використання вугільних і рудних родовищ Уралу й Сибіру“ (з постанови ЦК ВКП(б) від 15-V-1930 року). Тези т. Куйбишева до XVI з'їзду партії, схвалені від ЦК ВКП(б) говорять те ж саме. XI з'їзд КП(б)У (див. резолюцію на доповідь про виконання п'ятирічного плану промисловості) знов таки цілком схвалює цю тезу.

До речі відзначимо, що інж. С. Краузе у своїй новій статті „Металургическая база индустриализации“ („Известия“ ЦВК СРСР №168 від 20 липня 1930 р.) визнає, що розвиток заводів, які роблять на Криворізькій руді, потребуватиме коло 20 млн. тонн руди; отже, як гранична продукційність Кривого Рогу дорівнює тепер 14-16 млн. тонн і експлуатація там дуже напружена, то треба поперше, розширити рудну базу Кривого Рогу, зробивши пильні додаткові розвідки нових площей, і подруге, використовувати бідніші руди, збагачуючи їх.*). Це формулювання дуже різниться від того, що він дав у №3 бюлетеню Діпромезу, яке формулювання викликало справедливий осуд від т. Легкого. Треба констатувати, що хібні погляди в оцінці Криворіжжя, що були траплялись в економічній літературі, тепер починають геть чисті зникати. Ті, що були правильного погляду на природні багатства Криворізького рудного басейну, ніколи не заперечували, що потрібні „додаткові розвідки нових площей“ (і глибші розвідки, про що знов забуває інж. Краузе); навпаки, вони стверджували, що саме через відсутність даних таких розвідок і не можна говорити, що запаси залізної руди сорту „А“ в басейні не більші від 400 млн. тонн і, значить, не забезпечують на довгий ряд років потреб розширеної південної металургії в руді.

Тов. Легкий у передмові цілком слушно підкреслює, що „плани реконструкції металургійних заводів, хоч і з великим запізненням, вина за яке лежить на Ленінградським та Українським Діпромезі, починають поволі вітілювати в реальні плани завдання“, що „*тут треба набагато пришвидшити темп*“, що „нині треба енергійною роботою заводів і проектних організацій поставити реконструкцію металургії на ґрунт *практичної* роботи“ (підкреслення моє — Я. Т.). Тов. Жигалко у своїй статті (на жаль, ми не маємо змоги на ній спинитися) зазначає, що „темпи проектування металургійних заводів треба пришвидшити“, що „темпи реконструкції металургії треба незрівняно пришвидшити“. Т. т. Чубар і Сухомятин так само з силою підкреслюють цю тезу. Завдання для в тім, щоб цілком усвідомити значення *проблеми темпу* в практичній реалізації плану реконструкції південної металургії. Нагадаймо, що XI партз'їзд КП(б)У дав такі чіткі директиви в цій справі: „З'їзд вимагає посилити розгортання реконструкції металургійних заводів та форсувати будівництво Запорізького заводу з тим, щоб його дійсно закінчити у *призначений термін*“ і далі: „ЦК КП(б)У і відпо-

*) За статтю т. Краузе в цілому ми тут не говоримо.

відним господарським організаціям постійно та систематично стежити за будівництвом та реконструкцією металургії з тим, щоб ці роботи були виконані в установлені терміни“.

Редакція розглянутого збірника поставила собі завдання дати кваліфікований матеріал для суду про плян реконструкції південної металургії — і треба визнати, що з цим завданням вона упоралась дуже задовільно. Надто ж це треба сказати за статті технічного порядку.

З величезним задоволенням можна також констатувати й те, що технічно збірник видано дуже дбайливо: зроблено й підібрано прегарний ілюстративний матеріал і дуже добре технічно оформлено увесь літературний матеріал.

Наприкінці слід відзначити безумовну раціональність того, що цей збірник паралельно видано й російською мовою. Годилося б також видати популярні вибірки з даного збірника, додавши й до них ілюстративний матеріал, для ширшого кола читачів.

Я. Тун.

До аналізу й критики теоретичних підвалин правого ухилу

Г. Глезерман. Теорія рівноваги і марксизм. ДВУ Харків, 1930. Стор. 109. Ціна 30 коп. Тираж 13.000.

В. Д. Дубровін. Бухарінська методологія в політичній економії. Передмова Д. Б. Наумова ДВУ Харків, 1930. Стор. 119. Ціна 25 коп. Тираж 3.000.

С. Каплан. Про „організований“ капіталізм. Передмова Д. Б. Наумова. ДВУ Харків, 1930. Стор. 98. Ціна 25 коп. Тираж 10.000.

Оці три науково-популярні брошури рецензуються разом не випадково. Поміж ними є щільний внутрішній зв'язок. Їхній зміст зводиться до наукової аналізи й критики теоретичних коренів правого ухилу.

Оскільки правий ухил ще й на сьогодні є основною небезпекою, видання такої літератури, як рецензовані книжки, особливо тепер, дуже потрібне. Такої літератури бракує не тільки українською, а навіть і російською мовою. Справа йде про науково-популярне висвітлення нереволюційного, не марксо-ленінського змісту бухарінської теоретичної плутанини. З цього погляду серед рецензованих брошур книжка С. Каплана вирізняється своїм найпопулярнішим викладом. Автор зумів досить просто й виразно викласти складні й абстрактні питання теоретичної економії, не збиваючись на шлях надмірного спрощення чи вульгаризації. Аналіз й критика бухарінської псевдо-марксистської теорії „організованого“ капіталізму у брошурі Каплана має характер не систематизації поглядів інших критиків, а самостійної праці, обґрунтованої багатим фактичним матеріалом, що розбиває всю потворну видимість „організованості“ монополістичного капіталізму. Щодо брошур Г. Глезермана й В. Д. Дубровіна, то вони не зовсім задовольняють вимогам популярного викладу. Може це пояснюється суто абстрактними проблемами, трактованими в них. Недарма т. Наумов у передмові до книжки Дубровіна зазначив, між іншим, що його (Дубровіна) брошура розрахована на підготованого читача. Але й такому читачеві не завадила б хоч би трохи простіша форма викладу, ніж це маємо в творах Дубровіна й Глезермана.

Не вважаючи на такі чисто літературні вади зазначених двох брошур, цінність їхнього змісту безсумнівна. Всі три брошури взаємно доповнюють одна одну; повторень мало. Глезерман починає з загальної філософських підвалин бухарінської методології. Дубровін переходить до детального розгляду економічної методології бухарінської школи; Каплан

завершує розглядом бухарінської антидіалектичної методології в дії, в пристосуванні її до розв'язання низки конкретних питань економіки й політики монополістичного капіталу.

В брошурі Г. Глезермана бухарінська теорія рівноваги — основний ґрунт всієї плутанини правого опортунізму — піддається детальному розглядові й критиці. Біда лише в тому, що автор не показує механізму й шляхів переходу теорії рівноваги в праву політичну практику. Автор цілком слушно зазначає, що зв'язок теорії з практикою завжди здійснюється через силу посередніх ланок: він не такий уже простий. А як зв'язок між теорією та практикою не простий, то й треба було б його висвітлити, а не обмежуватись лише натяками. Але не вважаючи на суто академічний характер брошури Глезермана, цінність її не мала. Вона полягає в розгорнутій систематичній аналізі й критиці *теорії рівноваги*, її походження та пристосування до філософії, соціології й політичної економії. Автор доводить, що так звана теорія рівноваги Бухаріна має своїх основоположників. Виявляється, що ця теорія бере свій початок від Сен-Сімона, Конта, Спенсера. Далі цю теорію розвивали такі плутаники як Євген Дюрінг, А. Богданов. Кавтський також додержується подібних поглядів. Отже родовід теорії рівноваги починається не від Маркса-Енгельса-Леніна, а від їхніх непримиренних ідейних ворогів. Г. Глезерман доводить, що *теорія рівноваги в усіх основних пунктах єть чисто розходиться з матеріалістичною діалектикою*. Зате вона майже цілком збігається з системою поглядів А. Богданова та Кавтського. От, наприклад, міркування Бухаріна: „В основі руху закладена постійно відновлювана суперечність між оточенням і системою... внутрішня побудова системи (внутрішня рівновага) має мінитись залежно від того відношення, що є між системою й оточенням. Відношення між системою й оточенням є вирішальна величина. Бо весь стан системи, основні форми її руху, підпад, розвиток, застій — визначає саме це

відношення" (Бухарін. Цитується за Г. Глезерманом, рецензована брошура, стор. 15-16). Далі автор наводить думку Богданова про залежність внутрішнього від зовнішнього: „Внутрішні відношення в їх зміні цілком визначаються зовнішніми; або коротше: в історії форми її побудову визначає оточення" (Богданов. Там само, стор. 17). Кавтський так само стверджує, що „кожна зміна суспільства чи відміни має бути заведена до зміни оточення". (Кавтський; там само ст. 20). Отже Глезерман доводить, що концепції Богданова, Бухаріна й Кавтського по суті нічим не різняться, бо всім трьом зовсім чужа матеріалістична діалектика. Вони відкидають розуміння „саморуху", суперечність явища із самим собою.

Глезерман багато уваги віддає проблемі відношення *внутрішнього й зовнішнього*, бо ця проблема є *основною підвалиною бухарінської теорії рівноваги*, основний ґрунт всіх наукових і політичних помилок Бухаріна. Про це мова йде й у брошурах Дубровіна й Каплана, тільки в іншому освітленні. Про це — далі.

Більша частина твору Глезермана присвячена проблемам діалектики та історичного матеріалізму; далеко менша — питанням економіки. В перших двох розділах („теорія рівноваги й матеріалістична діалектика" і „теорія рівноваги та історичний матеріалізм") Глезермана довів, що теорія рівноваги зовсім непридатна для розуміння складного процесу розвитку; ще й більше — вона *виключає* поняття розвитку; вона замінює стрибки в природі й суспільстві поступовним рухом на ґрунті рухомої рівноваги; нею не можна пояснити й виразити внутрішньої суперечності явища, єдності протилежностей тощо. Коли Бухарін цілком слушно говорив про Троцького, що той не *доріс* до розуміння лєнінської діалектики. А виходить, що й Бухарін ніколи не вчився, — як казав Ленін, — і ніколи цілком не розумів діалектики.

Розглядаючи теорію рівноваги в зв'язку з політичною економією та аналізом радянської економіки, автор, в основному, зупиняється на загальних підвалинах і хибках бухарінської методології. Він коротко, але переконливо показує, що Бухарін спотикається на початку економічної методології, не розуміючи, що *всі* суперечності капіталістичного суспільства закладені в елементарній клітинці буржуазної системи — в *товарі*. Далі автор коротко зупиняється на проблемі „організованого" капіталізму, на аналізі переходової доби. Тут мова йде головню про неісторичність бухарінського тлумачення так званого „закону трудових витрат", що механічно переноситься в умовах радянської економіки на місце закону вартості.

Економічні проблеми, як і слід було сподіватися, досить детально розглядається в брошурі В. Д. Дубровіна. Мова йде про бухарінську методологію в політ. економії. Крім вступу, брошура поділяється на 5 розділів: 1) Основні методологічні засади т. Бухаріна в політ. економії; 2) Проблема якості, 3) Проблема змісту та форми. 4) Наслідівці бухарінської методології; 5) Проблеми імпе-

ріалізму. По всій брошурі рясніє аналіза й критика економічних творів Бухаріна та його наслідувачів, молодих червоних професорів — Маредького, Кона. Безсонова*), Хмельницької.

Якщо Глезерман почав з попередників Бухарінових, то Дубровін, не забуваючи попередників, звернув особливу увагу на наслідувачів, свідомих і несвідомих прихильників бухарінської методології й теорії. Дубровін розплутує клубок бухарінської плутанини. І тут теж починається з „славнозвісної", теорії рівноваги. Далі виявляється, що Бухарін та його наслідувачі невірно розуміють предмет теоретичної економії. Бухарін пише: „політична економія вивчає товарове господарство", Ленін зауважує на полях книги Бухаріна: „не тільки". Таке визначення предмету теоретичної економії розбігається з визначенням Енгельса, Леніна.

Далі автор піддає критиці бухарінське тлумачення закону вартості. Для Бухаріна та його прихильників основний зміст закону вартості зводиться до так званого „закону трудових витрат", що являє собою невідмінну умову „суспільної рівноваги за всіх, і всіляких суспільно-історичних формацій" (Бухарін. Цитується за Дубровіним, стор. 57). Категорію праці, що утворює вартість, — абстрактну працю бухарінська школа розуміє теж невірно. І тут не визнається історичної обмеженості цієї категорії. За бухарінцями виходить, що „різні суспільно-економічні формації відрізняються не тим, що їм властиві різні в основі регулятори, а тим, що єдиний регулятор — праця має різні оболонки, виступає в різній формі" (Там само, стор. 58). Отут якраз і виявляється цілком невірне розуміння взаємодії між формою та змістом. Виходить, що зміні піддається лише форма, а зміст завжди лишається незмінним. За Леніним, „форма й зміст існують в єдності", вони взаємопроймають одне одного. Поміж формою й змістом відбувається боротьба — „скидання форми, перероблення змісту".

Нарешті автор розглядає висвітлення бухарінською школою проблеми імперіалізму. „Наслідувачі бухарінської методології механістично розуміють розвиток у суперечностях. Вони уявляють собі ці суперечності не як іманентні кожному явищу..., а як зовнішні суперечності системи та оточення". (Дубровін, стор. 83). От чому бухарінці затушкують внутрішні суперечності капіталізму, зокрема, його імперіалістичної стадії. Для Бухаріна імперіалізм виріс і розвивається не як капіталістичне господарство з усіма його суперечностями, а як окремий вид соціального господарства взагалі, де вже немає внутрішніх суперечностей, напр., вільної конкуренції всередині країни тощо. Відділя бере свій початок теорія „організованого" капіталізму.

Критика цієї проблеми знаходить певне місце у Дубровіна, але серед рецензованих брошур це питання найкраще висвітлене у спеціальній брошурі С. Каплана.

*) Взагалі т.т. Кон і Безсонов стоять на ґрунті генеральній лінії партії.

В його брошурі про „організований“ капіталізм є два розділи: 1) Виклад теорії „організованого“ капіталізму і 2) критика цієї теорії. Центр ваги, звичайно, в другім розділі.

Виклавши зміст теорії „організованого“ капіталізму, історію бухарінської теорії, розібравши політичні помилки Бухаріна в минувшині й тепер, автор переходить до критики. Він починає з доказу споріднености правоухильницької й соціал-демократичної теорії. За вченням правих, виріб у кожній країні планується, загроза криз починає зникати, вся країна перетворюється на єдиний держкапіталістичний трест. Праві не хочуть визнаати ленінського закону нерівномірного розвитку; праві твердять, що ніби суперечності в умовах держкапіталізму мають тенденцію зникати, капіталізм мирно *встає* в соціалізм.

Автор цілком слушно заявляє: якщо добре продумати теорію правих ухильників, то можна переконалися в тім, що вона являє собою не що інше, як повну теоретичну капітуляцію перед соціал-демократичною характеристикою сучасного капіталізму і, значить, абсолютно нічого спільного з ленінізмом не має“ (С. Каплан, стор. 36). Рецензована брошура якраз і допомагає *продумати* теорію правих. Не мавши можливости простежити за всім ходом критичної думки т. Каплана, візьмімо для прикладу розділ четвертий його брошури. Тут автор до наочности ясно показує, що монополія не усуває конкуренції всередині капіталістичної країни, а лише відмінює її форми. Автор не тільки протиставив правим забуде ними вчення Маркса-Енгельса-Леніна, а й подає самостійну критику, обґрунтовану фактичними даними з сучасної дійсности великих капіталістичних країн. Напр., автор проголошує такі тези:

1) „Поруч з конкурентною боротьбою окремих підприємств, що була основною в передімперіалістичній добі, на кін виступає шалена боротьба між однорідними монополістичними об'єднаннями“ (там само, стор. 66).

2) „Посилена конкуренція різнорідних монополістичних об'єднань одного з одним шляхом виробу сурогатів замісних товарів“ (стор. 68).

3) Боротьба монополістичних об'єднань проти диких“ (стор. 69).

4) Конкуренція одної галузі з усіма іншими за бюджет споживача“ (стор. 70).

Кожну тезу обґрунтовано відповідним фактичним матеріалом.

З чого починав Глезерман, — з неввіреного розуміння Бухарінім співвідношення внутрішніх та зовнішніх суперечностей, — тим закінчує С. Каплан. „Глибоко неввірене розуміння співвідношення між внутрішніми й зовнішніми суперечностями, затушковування значення внутрішніх суперечностей призводить до надзвичайно шкідливого політичного твердження, ніби революція може бути тільки наслідком імперіалістичної війни. Цим твердженням праві ухильники ллють воду на млин соціал-фашизму, бо робітництву лишається зробити лише один висновок: навіщо нам боротися в кожній країні? Почекаймо світової війни. Праві ухильники засуджують робітництво на пасивне вицікування“ (ст. 93).

Те, що в брошурі Глезермана знайшло собі абстрактне висвітлення, т. Каплан висловив конкретно політичною мовою. Взагалі у т. Каплана порівняно глибоке з'ясування всяких переходів теорії правих до їхньої опортуністичної політики й тактики.

Всі рецензовані брошури — цінне знаряддя боротьби з правою небезпекою.

Д. Крикун

Останні зміни в економіці П. А. С. Ш.

Америку відкривано двічі: спочатку її відкрив Колумб, а після світової війни європейські політики, економісти й публіцисти. Для європейського капіталізму, вибитого з економічної й соціально-політичної рівноваги, ПАСШ стали за свого роду ідеал капіталістичної країни, де соціально-класові суперечності зведені до мінімуму, де панує економічний мир і господарська демократія, де елементи „організованого“ капіталізму створили передумови для безнастанного господарського процвіту і. т. ін. і. т. ін.

Кращу оцінку цим поглядам дають якраз праці Гувєрової комісії боротьби з безробіттям, де, незалежно від хотіння комісії, виявлено всі суперечності американської економіки¹⁾

Саме на прикладі ПАСШ, технічно передової країни, „ведучої“ країни капіталізму,

блискуче справдилися Марксові висновки про те, що єдина межа для розвитку продукційних сил капіталізму є сам капітал. Але нам ознайомитися з працями Гувєрової комісії надзвичайно цікаво ще й тому, що тут дається багатий фактичний матеріал, що характеризує господарський розвиток ПАСШ з самого початку ХХ століття. При чім надто детально висвітлюється період 1921-1927 р., період „просперіті“ („prosperity“ — процвіт). Самі американці визнають, що період „просперіті“ характерний не так темпами економічного росту, як темпами технічного прогресу. Справді бс, за період 1922-27 р. промислова продукція зростала щороку лише на 2,5%, а сільсько-господарська на 0,7%, і народній прибуток приблизно теж на 2,5%.

Після війни темпи технічного прогресу ПАСШ набрали такого великого розмаху, що тут можна говорити про цілу *технічну революцію*. Ця революція була обумовлена вдосконаленням рушія внутрішнього горіння й електромотора, що дало змогу як посилювати темпи *індустріалізації енергетичного*

¹⁾ Новейшие изменения в экономике Соединенных Штатов. Отчет Комитета при президентской конференции по безработице. ГИЗ 1930 р. I том XXX—547; II том—XXIII—648.

балансу країни, так і реконструювати структуру балансу механічної енергії (замінити пар електрикою). Конкретно, індустріалізація енергетики виявилась: а) у надзвичайно високих темпах тракторизації сільського господарства, цебто в заміні живої тяглової сили на механічну, б) і в ще вищих темпах автомобілізації, цебто в дальшій механізації транспорту, в) в дальшому рості енергоозброєння праці в усіх галузях народного господарства, г) в високих темпах електрифікації, що досягла всі галузі народного господарства, включаючи й хатне господарство. Паралельно відбувся процес росту машиноозброєння праці — більшало автоматичного й півавтоматичного устаткування. „Робітник став додатком до знаряддя виробництва, тим часом, як раніш, навпаки, знаряддя було додатком до кваліфікованого робітника“.

На виробничому устаткуванні промисловості технічна революція позначалась найменше, хоч і тут кількість часто переходить у якість. Силове устаткування промисловості зросло від 22.291 тис. HP в 1914 р. до 39.040 тис. HP в 1927 р., при чому потужність електромоторів зросла від 8823 т. HP до 30360 тис. HP, відповідно до чого відсоток електрифікації збільшився від 39% до 78%. В результаті такої динаміки енергоозброєності робітника зросла від 3,3 HP в 1914 р. до 4,3 HP в 1925 р. Гадають, що половину світової електроенергії дають ПАСШ. Паралельно відбувалися і процеси якісного порядку — меншала витрата палива на вироблену кіловат-годину. Приміром, на районних електровнях витрата палива на кіловат-годину поменшала за 10 років мало не на 45%.

Динаміка виробничого устаткування відповідала динаміці силового устаткування, при чому бачимо тенденцію заводити, де тільки можна, автомати й півавтомати. Такі основні машини й знаряддя, як токарний, стругальний, фрезерний і шліфувальний верстати дійшли високого рівня як з погляду розмірів, так і міцності. І що важно відзначити, це знаряддя може саме себе репродукувати. Сучасний токарний верстат може обробляти циліндри 10 фут. у діаметрі і 40 фут завдовжки. Точність оброблення окремої апаратури доходить однієї тримільйонної дюйма. В результаті такого „переносу кваліфікації“, з робітника на машину, автомобілі, друківні машини, кравецькі машини, телефони, радіоапарати, взуття — роблять не досвідчені робітники механіки, а напівкваліфіковані робітники.

Виняткова своєю абсолютною величиною маса нагромадження ПАСШ дозволяє промисловості замінити старі машини новими за довго до їхньої фізичної амортизації. Беручи пересічно, машина мусить окупити себе за 3-4 роки, бо через технічний прогрес машини морально амортизуються іноді років навіть через 2. Надзвичайно розвинулось *транспортне знаряддя підприємства*, що дає змогу зменшити витрати виробництва, бо зменшується вартість переміщен-

ня матеріалів та виробів, і збільшити випуск продукції, бо механічний транспорт підвищує темп виробничого процесу. Таке підвищення технічної структури промисловості, будучи зв'язане з масовим виробництвом, привело до дальшої *стандартизації* виробів. Економія від спрощення асортименту доходить, за підрахунками Гувера, 600 млн. крб. щороку, не кажучи вже за механічну можливість замінити одну деталь другою. Боротьба за зниження витрат виробництва стимулювала розвиток *виробничих лабораторій*, що досліджують методи та процеси оброблення і розробляють заходи боротьби з втратами. Відповідно до цього і самий технічний розвиток та винахідництво позбуваються характеру випадковості і стають виробничим процесом.

Боротьба за втратами, що провадиться останніми роками в промисловості, спрямована на те, щоб раціоналізувати виробництво та обіг фабрикату, а надто на те, щоб повторно використовувати матеріали, а також використовувати комерційно цінні побічні продукти. Розвиток масового виробництва поширив принцип переносу кваліфікації та розподілу праці, не тільки на виробництво, а й на керування. Тому й керування перестало бути функцією виключних здібностей та кваліфікацій, його спіткала та ж сама доля, що й винахідництво та кваліфіковане виробництво. „Керування вже не являє собою атрибуту власників капіталу, також не являє й випадкового їхнього права“. Цікаво тут відзначити зачатки *ідей плянування* й організації ряду підприємств, що працюють над вивченням майбутньої кон'юнктури (за неповними даними, є 32 таких організацій).

Щодо *структури промисловості*, то тут слід відзначити, що декотрі галузі позникали, інші трансформувались і постали та розрослись нові виробництва. Такі старі галузі, як взуттєве виробництво, пошиття одягу тощо, фактично вже являють собою нові галузі в результаті механізації виробничих процесів. З другого боку, за останні 15-20 років у результаті наукових відкриттів та розвитку техніки надзвичайно розвинулись нові виробництва, що виготовляють телефони, радіоапаратуру, автомобілі, авіоапарати, електроапаратуру, штучне волокно і т. інш. Напр., автомобільна промисловість 1925 року мала 400 тис. чоловіка, даючи продукції на 4 млрд. доларів, виробництво радіоапаратури за декілька років дійшло мало не 200 млн. доларів і т. інше.

Не торкаючись процесу дальшої концентрації та централізації виробництва, спинимось на моментах *географічного розміщення промисловості*. Тут ми бачимо цікавий процес рівномірнішого географічного розподілу промисловості. Поперше, останніми роками розвинулось виробництво по відсталих районах. І зменшилось по дуже розвинутих районах. Подруге, розвивалось виробництво в сільських місцевостях і підупадала роля міста. І, потретє зникла локальна концентрація в історичних для даних галузей центрах.

Величезний об'єм американського *будівництва* (до 7 млрд. дол. на рік) примусив механізувати будівельну промисловість. Тут велику роль відіграв газовий рушій. Матеріали підвозять уже не кіньми, а майже самими вантажними автомобілями; ці машини почасти заступають тепер і вузькоколіяку. Самоперекидні вантажні машини заступили вози і робітників у збиранні матеріалів тощо. Заведено механічні мішалки і машини фарбувати будівлі; широко стали вживати механічні пилки, різальні апарати, свердла тощо. Крім того американське будівництво в його сучасній організації характерне ще й тим, що поліпшилось проєктування й заведено полегшені матеріали й конструкції коштом посилення устаткування.

У *сільському господарстві* технічний прогрес безумовно зробив цілу революцію. В основному ця революція обумовлена можливим наступом рушія внутрішнього горіння. Тут характерні такі дані: 1918 року в ПАСШ було 80.100 тракторів, цебто трохи більше як у нас тепер, а вже на початок 1929 року їх там було 853 тис., при чому річне виробництво тракторів становило 1927 року 200 тис. машин проти 63 тис. 1917 року. Та річ не в тім тільки, що живу тяглову силу замінила механічна, а й у тім, що трактор дав новий темп сільсько-господарському будівництву — довелося цілком перебудувати стару систему сільського господарства, що була пристосована до кінської тяги. Як заступив трактор, почали більшати ферми, стало заводитись нове знаряддя для обробітки землі та збирання врожаю, нові методи обробітки землі і т. д. Між новими машинами вельми уславився „комбайн“, або жнивварка — молотарка. А як з'явився комбайн, то зайшла потреба завести й вантажну машину, що збирала б помолочене зерно. Про те, як швидко поширився комбайн, говорять такі числа: 1923 року цих машин було 1.099, 1926 року — 6277, а 1927 року — 11.221. Така динаміка пояснюється тією величезною економією, що її дає комбайн, знижуючи вартість збирання на 50—80% проти вартості збирання із снопов'язалками і з нерухомою молотаркою. Чималі вдосконалення сталися і в інших видах с.-г. знаряддя. Винайдено спеціально дискову борону, так званий „плуг обробляти землю під пшеницю“ і спеціальний просапник. Стверджують, що дисковий плуг, що сполучає і оранку і боронування, здешевив обробіток землі майже вдвоє. Механізовано роботу і з такими інтенсивними „трудомісними“ культурами як кукурудза та бавовняник. Тракторами можна підготувати землю на кукурудзу вдвоє швидше, ніж найкращими машинами з кінською тягою. Причина цьому та, що трактор далеко дужчий і вдвоє швидший. Заводяться 4-рядкові і 3-рядкові сіялки, 4-рядкові і 3-рядкові просапники, що збільшують продукційність праці у 6—8 разів. Тракторна жнивварка збирає кукурудзу й обрізує її стебла, і вантажні машини перевозять ті стебла до силосних ям. Тракторна зерночистка, переносний елеватор і жорна молоти

кукурудзу завершують механізацію фермерської праці. Високі темпи механізації має й бавовництво, де наприклад, продукційність праці при збиранні бавовни збільшилась удесятеро. Але заведення машин призвело до збільшення ферм. Навіть для комбінованого господарства ферма на 160 акрів, що вважалась раніш великою, тепер уже вважається дрібною. Тепер кажуть, що „трудова“ ферма, де працюють тільки члени сім'ї фермера, мусить мати до 600—700 акрів, а комерційне господарство навіть до 2.500 акрів. Паралельно з механізацією рільництва механізуються й інші галузі сільського господарства. У молочарському господарстві поширилися апарати на доїння, сепаратори, силосове устаткування, електричні холодильники тощо. Відповідні машини бачимо і в городництві, садівництві тощо. Останніми роками сільське господарство почало ставити збільшені вимоги і на електричну енергію, на рухомі смоки, на машини дробити зерно і т. інш. Електрикою освітлюють пташарні, вживають її на штучне охолодження садівни та городини перед тим, як посылати її на ринок, і т. ін. Відповідно до цього в Америці приходять до тієї думки, що „сільське господарство треба організувати так само як організовані й інші галузі промисловості“. Уже тепер міська промисловість виконує цілий ряд таких завдань на які колись дивились як на невід'ємну частину сільського господарства. Перемелювання зерна, різання худоби і вироблення масла з давніх-давен перенесено з ферми до міста. А як з'явився комбайн і вантажний автомобіль, стали на тій думці, що взагалі треба зосередити в місті всі операції з чищенням, сушінням, і переховуванням зерна.

Автомобіль дуже допоміг зблизити місто й село. 1919 року в ПАСШ було зареєстрованих 6,8 млн. легкових і 0,8 млн. вантажних автомобілів; 1928 року їх стало 21,6 млн. легкових і 3,3 млн. вантажних (пересічно один автомобіль на 6 душ населення). Річна продукція автомобілів 1926 року становила близько 3.900 тис. машин проти 500 тис. у 1914 р. Про розміри автопромисловості промовляють такі факти: вартість автомашин уже зараз більша від вартості залізниць з їхньої столітньої давності, а число службовців і робітників в автопромисловості й автотранспорті також більше від числа залізничних службовців. Продукція автомобілів загальною вартістю в 4 млрд. дол. стоїть на одному з перших місць у всій промисловій продукції. Цікаво відзначити, що 1919 року продукція закритих автомобілів дорівнювала 10% загальної продукції, а 1927 року уже майже 83%. З наможенням автомобілів зайшла konieczна потреба впорядкувати шляхову систему; останніми роками на будівлення шляхів витрачається до 1 млрд. доларів щороку, а на мостові — до 400 млн. доларів. Автомобіль приніс із собою не тільки догоду, він зробив цілу революцію. Завдяки йому середній торговий район для німецького жителя збільшився від 5—6 миль до 30—150 миль. Отже автомобіль став тим, дужим фактором, що руйнує „ідо-

тизм сільського життя“ з його біологічно-зоологічним оточенням. Та автомобіль наблизив і місто до села, спричиняючись уже й зараз до певної дезурбанізації.

Деякі слайди ще про одну галузь народного господарства, що створила капіталістичний ринок у XIX столітті, — про *залізницю*. Залізничний транспорт також пройшов етап технічної реконструкції. За роки 1920—1927 капіталовкладення в залізницю становлять майже 6 млрд. доларів. Ця сума поділяється приблизно нарівно між залізничними коліями і спорудженнями та рухомих складом. Протяжності шляхів, додаткові вкладення не збільшили, але вони посилили колію; число одиниць рухомого складу не змінилось, а зросла пересічна потужність потягової одиниці і складу в цілому. Всі ці моменти позначилися на експлуатаційних показниках, а саме: навантаження товарового потягу зросло від 1.443 тонни в 1920 р. до 1.839 тонн в 1928 р., а швидкість потягу від 10,3 км. на годину до 12,8 км., причім число тонно-міль на потяго-годину збільшилась більш, як у півтора рази.

Ріст продукційних сил позначився і на „техніці виробництва“ такої відсталої галузі, як хатнє господарство. Найцікавіша тут *електрифікація хатнього господарства*. Напр., ступінь електрифікації американського житла, не беручи ферм, дійшла під кінець 1927 року 86% проти 20% у 1913 р., причім загальне число будинків, прилучених до електричної мережі, становило 17.600 тис. Надзвичайний ріст виробництва електричних приладів для хатньої обіхідки сприяв *індустріалізації побуту*. Конкретні числа тут такі: з отих 17.600 т. будинків близько 87% мало електричні праски; мало не третина цих будинків мала електричні машини на прання білизни; трохи більше від третини мало пылосмоки і т. д. Які високі темпи електрифікації побуту, це видно з таких даних: 1922 року продано було електричних приладів на суму 178.250 тис. дол., а 1927 року на 361.404 тис. дол., в тім числі пральних машин на 118,5 м. д., холодильників на 82,1 м. д., пылосмоків на 49,3 м. д., кравецьких машин на 33,3 м. д., прасок на 14,3 м. д., прасувальних машин на 10,9 м. д., вентиляторів на 11,3 м. д., нагрівальних приладів на 1,96 м. д. і т. д.

Ще вищі темпи *радіофікації*. А саме: 1914 року вартість виготовлених радіо-апаратів становила мізерну суму в 800 тис. доларів, 1919 року 8 м. д., а вже року 1923 продукція зросла до 54 м. д., а 1925 року до 177 м. д. 1925 року вироблено 2,5 млн. радіоприймачів і майже 3 млн. гучномовців.

На перше січня 1928 р. радіоприймачів у вжитку було 7,5 млн. штук, а телефонів 8,3 млн. апаратів проти 2,8 млн. 1913 року, що й дало можливість охопити мало не половину міських жител, прилучених до електромережі.

Аналізуючи ці показники, треба завжди мати перед очима їх *соціальний розріз*. Досить сказати, що число ферм, освітлених електрикою, становило 1921-22 року тільки

165 тис. або 1,4% загального числа ферм у ПАСШ. З другого боку, в 1927 р. на 6,3 млн. ферм припадало 4,4 млн. пасажирних автомобілів (за вибірковою обстежуванням, у штаті Нова Англія на 100 ферм припадало лише 52 автомобілі, у південних штатах тільки 54 і т. д.). З другого боку, і в самому місті коло 70% усіх жител не має радіо, коло 60% жител не має телефона і т. д. Ці показники до певної міри говорять також про те, наскільки рівномірно поширені автомобілі серед міської людності, бо наведені вище пересічні числа являють собою суто статистичні дані.

Уже з цих даних видно, що такий величезний для капіталізму ріст техніки, ріст продукційності всієї суспільної праці використовується нерівномірно окремими соціальними групами. Навіть промисловий робітник за період 1914-24 р. р. збільшив свою зарплату в твердих цінах тільки на 20%, тим часом як народний прибуток зріс на 30% (як побачимо далі, підвищення експлуатація робітника зовсім не збільшила суспільного нагромадження в наслідок того, що стало більше різних форм непродукційного споживання). З другого боку, *пересічна* протяжність робочого тижня в промисловості становила 1927 року загалом близько 50 годин проти 55 годин 1914 року. Інакше кажучи, американська цензова промисловість у цілому навіть тепер ще не має 8 годинного робочого дня. Та й фермер — розоряючись, може конкурувати з тракторним виробництвом тільки тоді, як збільшує експлуатацію своєї сім'ї.

Та дамо слово самій Комісії: „Промислове й комерційне піднесення міських центрів ПАСШ за останні сім років не супроводилося відповідним піднесенням серед американського фермерства“. Розбивши 30 мільйонів фермарів на дві групи — 42,2% фермерів нижчої категорії і 57,8% — вищої категорії, Комісія констатує, що ферма нижчої категорії не може утримувати сім'ю, бо в багатьох випадках майже 62% огульного прибутку ферми витрачається на різні платежі. Тим то 42,2% фермерів нижчої категорії мусять поповняти свій прибуток, ходячи на заробітки.

Кінець кінцем Комісія робить такий висновок: „За той час, що ми розглядаємо, більш як 40% фермерства, що живе на фермах нижчої категорії, свого рівня життя не поліпшило, але, здається, вдержало звичний для них рівень життя чималим підвищенням іпотечної заборгованості“. (Курсив А. В.). Треба бути більш, ніж наївним, щоб не бачити в цьому казенному формулюванні факту безземелення та розоруження фермерства в наслідок нерівної конкуренції з трактором. А в тім, є й безсторонніші показники розору фермерства, ніж висновки Гуверової Комісії. Напр., за період 1910—1920 р. р. цебто до періоду індустріалізації сільського господарства, фермерської людності поменшало тільки на 463 тис. чол., за період 1920—25 р. р. — на 2.000 чол., а за дальші три роки — на 1.283 тис.

чол. „Конкуренція зігнала з землі негосподарні й невадлі елементи“. Оце таке цинічне формулювання Комісії. Власне кажучи, в розорі фармерства нема нічого нового для капіталізму. Індустріялізація промисловості, почавшись з XIX століття, відбувалась паралельно з розором кустаря й ремісника; щождо дальшої централізації промислового виробництва, то цей процес базувався на розорі дрібних підприємств. У сільському господарстві індустріялізація почалась 12 тому років, коли став переможно наступати трактор, дебото до початку тракторизації складна машина допомагала великому фармерові вчасно розорювати великі простори і збирати врожай, не бувши водночас страшним конкурентом дрібному фармерові. Ще й більше, інтенсифікуючи виробництво, дрібний продуцент міг навіть з успіхом розвивати своє господарство, що й спородило цілі теорії про своєрідність економіки сільського господарства, розвиток якого, мовляв, не зазнає на собі звичайних законів капіталістичної репродукції. А справді, мова може бути тільки за нерівномірний розвиток капіталізму в окремих галузях народного господарства. (Для ПАСШ уже зараз можна говорити і про капіталістичні форми розвитку хатнього господарства—це ресторання промисловість, фабрики-кухні, механічне хлібопечіння тощо).

А тому, найближчими роками ми бачитимемо дальший розор фармерства, дальшу його пролетаризацію. Але проблема індустріялізації сільського господарства стоїть складніше, ніж це здається з першого погляду. Індустріялізація промисловості, розорюючи кустаря, до певної міри обертає його на промислового робітника, бо ж фабрика зростає високими темпами; а друга частина кустарів і ремісників подавалась у сільське господарство, в т. ч. у трудомі його галузі. Тим часом, поспільна індустріялізація сільського господарства зменшує абсолютні розміри робочої сили в сільському господарстві. А переходить оцій зайвій людині у промисловість більш ніж важко, як через те, що вона розвивається вже повільнішими темпами, так і через надзвичайно високі темпи її механізації, в наслідок чого і в самій промисловості створюється так зване „технологічне безробіття“. І справді, хоча продукція сільського господарства ПАСШ і зростає останні 16 років, але робочої сили за цей час у ньому поменшало на 700 тис. чол., а саме, з 11,4 м. ч. у 1908—10 р. р. до 10,7 м. ч. у 1924—26 р. р. Та й у промисловості робочої сили меншав вже не тільки відносно, як це було до війни, а й абсолютно: напр., за період 1919—1927 р. р. продукція промисловості зросла на 46,5%, а тим часом робітників поменшало на 2,9%.

Це зменшення робочої сили і в сільському господарстві і в промисловості являє собою логічний результат зростання технічного складу капіталу, зростання продукційних сил і продукційності суспільної праці. Коли б праця була рівномірно розподілена поміж

усіх дієздатних членів суспільства, коли б не було так, що одна суспільна зерства може перекасти з себе на другу суспільну верству природну необхідність працювати, то цей процес зростання продукційності праці привів би до загального поліпшення добробуту і до загального зменшення робочого дня, а значить і до збільшення того часу, що людина може віддати на розумову й громадську діяльність. А в капіталістичному суспільстві в результаті зростання продукційних сил тільки зростають паразитичні і взагалі непродукційні групи людності коштом посиленого обтяження трудовим процесом другої частини суспільства (Маркс). А чи потверджують же числа та факти ці висновки?

За період 1920—27 р. р. число осіб, що шукали роботи (від 16 років і старше), дорівнювало 5.100 тис. чол.; з них „100 тис. стали на громадську службу, понад 600 тис. працювало на різних будівельних роботах, майже 1 млн. перейшов у транспорт та в'язок. 1.400 тис. душ поробилося торговими службовцями і понад 2,5 млн. душ працювало в готелях, ресторанах, гаражах, ремонтних майстернях, у кінопромисловості, перукарнях, у страховій справі, вільних професіях і т. д.“.

Аналізуючи ці дані, треба мати на увазі, що тенденція до зростання тих професій, що творять послуги, а не матеріальні цінності являє собою логічний результат зростання продукційності суспільної праці. Тому й у нас, поруч із кількісним і якісним ростом споживання матер. цінностей збільшуватиметься споживання послуг, надто послуг громадського користування. З усім тим, навражди можна дати позитивну оцінку приростові торгових службовців або професій, що обслуговують заможні класи. Але пропонування нових місць не відповідало числу нових робітників. В результаті—приріст безробіття між 1920 і 1927 роками на 650 тис. злишком душ. Інакше кажучи, за даними Гуверової Комісії, за період „процвіту“ безробіття зросло від 1,4 м. душ в 1920 р. до 2,1 м. в 1927 р. дійшовши кризового 1921 року 4,3 м. душ. Як відомо, американська статистика не реєструє безробіття, а тому Гуверова Комісія й зазначає: „Ці дані применшують серйозність безробіття; їх можна визнати за правильні тільки як мінімальні“. До речі сказати, що на цей час „технологічне безробіття“ збільшилося від „кон'юнктурного безробіття“, через що число безробітних перевищує 6 млн. чол. Отже, виняткові технічні досягнення ПАСШ стоять у кричущій суперечності до суспільної організації всього виробничого процесу. Але ця диспропорція форми і змісту має серйозніший характер: виявляючись у неповному використанні наявного капіталу, в чимраз більшому непродукційному споживанні, у збільшених витратах суспільної репродукції,— вона кінцем призводить до реально виявленого процесу уповільнення темпів господарського розвитку.

Справді, самий тільки факт зростання непродукційних груп людності говорить за те, що зростає й непродукційне споживання. За це ж таки говорить і зростання торгової накидки в структурі народного прибутку від 13% у 1913 р. до 15% у 1927 р. Щоб проілюструвати розміри непродукційних торгових витрат, наведемо такі дані: 1927 року на саму лише рекламу витрачено було загалом 1.502 млн. дол., цебто щось із 11 Дніпрельстанів. (1-й том 520 стор.). Поруч із цим, збільшення різних інших непродукційних витрат (рантьє, мілітаризм тощо) позначається у зниженні норми споживання. Напр., за підрахунками Гуверової Комісії, норма нагромадження в ПАСШ депресивного 1924 року становила коло 10% і коло 16—17% 1925 року (рік проспериті). Щоб ясніше стали ці дані, треба мати на увазі, що за довоєнних часів норма нагромадження в ПАСШ в окремі періоди доходила 23%, а норма нагромадження в народньому господарстві СРСР досягла 1929—30 року 38%. Але знижена норма нагромадження зменшує й темпи зростання капітального будівництва. В цім напрямі діє також і чимраз більший експорт капіталу. На кінець 1927 р. ПАСШ інвестували за кордоном 12.187 млн. дол. проти 8.522 м. дол. на кінець 1922 року, в результаті чого прибутки американських рантьє становили 1927 року 720 млн. дол. нетто. А повільніші темпи капітального будівництва та неповне використання наявних капіталів через кризи й депресії і собі уповільнюють темпи зростання народного прибутку. І справді, якщо в другій половині XIX століття ПАСШ мали щорічні темпи росту народного прибутку до 6—7%, якщо до війни середній темп становив близько 4%, то за останні 10 років народній прибуток ПАСШ зріс тільки на 32%, цебто щороку зростає менш ніж на 3%, коли брати ланцюговий відсоток. Правда, втішати тут може той факт, що американські

конкуренти мали темп розвитку ще повільніші. Приміром, за підрахунками Бовлі й Стемпа, прибуток Великобританії 1924 року був приблизно такий, як і 1911 року і може дещо менший, ніж 1914 року *).

Кінчаючи свій звіт, Комісія пише: „розвиток останнього часу може видаватися ретроспективно менш задовільним, ніж він видається тепер“ (цебто навесні 1929 р.). „Непевність полягає в тім, чи зможемо ми вдержати теперішній темп процесу в промисловості та в діловому житті. Минулий досвід, підсумований у вступнім розділі, дає підстави думати, що цей темп зараз знизиться і що минуть роки, аж доки ми побачимо знов подібний довгочасний прогрес“ (597 стор.). Песимістична думка більш ніж справдилася, Славнозвісна організованість американського капіталізму (діяльність федеральної резервної системи, заходи трестів тощо) неспроможна була не тільки одвернути кризу 1929—30 року, а навіть і пом'якшити її.

Рівновага порушилась і при тому порушилась катастрофічно. ПАСШ переживають надзвичайної гостроти кризу. У багатьох випадках через великий підупад попиту виробництва згортається на 30—40%. Безробіття дійшло мало не до 8 млн. чол., а відсоток безробіття перевищив 20%, проти 15% кризового 1921 року. Сільське господарство, що взагалі перебуває в стані затяжної депресії, минуче має зменшувати засіви зернових культур і бавовни. Треба думати (так кажуть і американці), що виняткове технічне піднесення ПАСШ за період 1921—28 р.р., яке обумовило кризу 1929—30 року, перейде на ряд років у глибоку депресію. В обставинах генеральної тенденції до зниження темпів розвитку капіталізму такий кон'юнктурний підупад темпів дасть нам ще більші можливості „наздогнати“ і „випередити“ передові капіталістичні країни, вкоротивши й самий період цього процесу. В. А.

Акад. К. Воблій. „Економічна географія України“. ДВУ, Київ, 1930 р.

Роботи над районуванням Союзу викликали великий інтерес до економічно-географічного вивчення народного господарства. Цей інтерес виявляється у масовому викладанні економгеографії по найрізноманітніших учбових закладах, в спрямуванні наукової думки у цю царину, у виданні різної місцевої літератури і т. інш.

Економгеографія посідала в класифікації наук, та й тепер іще посідає немов би проміжне місце між географією й економічною дисципліною. Ця невизначеність призводить до того, що серед економістів немає однастайності в поглядах на методологію економічної географії. З усім тим, можна відзначити, що останнього часу дуже вирізняються дві школи: „традиційна“, або галузево-статистична, і районна. Перша ставить за предмет економгеографії студіювання просторового розподілу окремих галузей господарства. А районна школа, відмінно від галузеві, центр уваги спрямовує головню на загальну характери-

стику районів та на умови їхнього господарського розвитку. Але як ці дві школи прагнуть однієї мети — „знайти шляхи збудувати економгеографію, як самостійну наукову дисципліну, що змогла б відповісти на питання господарського будівництва“, — то й можна припустити, що обидві ці школи зійдуться в одну „районно-галузевого“ напрямку, де опис районів сполучатиметься з галузевим описом, і тоді економгеографія стане перед нами, як самостійна наука, що складатиметься з двох частин: одна буде присвячена студіюванню просторового розподілу окремих галузей господарського життя, а друга економіч-

*) До речі сказати, що темпи зростання народного прибутку СРСР за останні 4 роки дають такий ряд: 12,2%—1926—27 р., 9,8%—1927—28 р., 12,9% 1928—29 р., 20,4% —1929—30 р., проти 3% щорічного приросту довоєнної Росії.

ному районознавству і студіюватиме окремі господарські райони.

Рецензоване 5-те видання економгеографії України являє певний методологічний інтерес: конкретний огляд народнього господарства України змусив автора трохи більше, ніж у попередніх виданнях спинитися на типізації районів. У своїх передущих працях з обсягу економгеографії автор був прихильником галузевого напрямку, отож такий районний аспект у цьому виданні є вельми показовий і цікавий.

Потім того, у цьому виданні поновлено числовий матеріал з усіх галузей народнього господарства України, доведений до 1929 р. Також зроблено вельми поважні додання до старих розділів і чимало додано ілюстративного матеріалу.

Як це видання мало на меті заповнити прогалину в нашій українській економічній літературі, де не було однорідного й систематичного огляду окремих галузей народнього господарства, автор відповідно до цих галузей і розподілив увесь ілюстративний та числовий матеріал. Крім того, у праці є ще два невеличких розділи вступного характеру. У цьому вступі автор зупиняється на залежності господарської діяльності від природно-географічних умов і подає коротку, проте дуже змістовну характеристику географічного ландшафту України, її ґрунтів, фавни та фльори, підземних багатств; з цього погляду, здебільшого з погляду загальних географічних умов, він і поділяє Україну на три смуги або райони: Українське Полісся, Центральну Україну, або Лісостеп, і Степ. Взагалі районуванню України, цій кардинальній проблемі нашого господарського життя, автор приділяє велику увагу: він використав багату літературу, пильно її проаналізувавши з погляду типових особливостей районів і їхньої доцільності в господарському житті України (проаналізовано праці Арсеньева, Тутківського, Личкова, Фоміна і інших).

Переходячи до розгляду географії сільського господарства, автор попередив цей розділ короткою характеристикою Тьоненового твору — „Ізольована держава“. Ця подана від автору характеристика корисна не

тільки з погляду тих результатів пізнання, що їх мав на думці дати автор, але для даної книжки, як підручника, ця характеристика має вагу ще й як абстрактна метода побудування теорії розміщення сільсько-господарського виробництва. Схарактеризовано ті економічні обставини, що створили цілком сприятливе становище для колективізації трудових господарств та організації нових колгоспів. Наведено цілий ряд чисел і тверджень, що стосуються окремих галузей сільського господарства України — зернових технічних культур, скотарства та птахівництва, другорядних галузей сільського господарства, причому всі ці твердження наведено в районному аспекті за цілий ряд років.

Так само повно опрацьовано питання й гірничої та обробної промисловости. В цій розділі акад. Воблий спинається на Веберовій теорії, що в своїй основі являє собою продовження й дальший розвиток Тьоненових ідей. Цей розділ, як і передущий, цікавий так з методологічного погляду, як і з практично-господарського.

Не спинаючись на інших розділах, слід сказати, що відповідно до відзначених уже розділів так само не менш цікаві й ті розділи, що трактують про торгівлю, транспорт і шляхи сполучення, вони теж мають багато фактичного й ілюстративного матеріалу.

Проте, треба сказати, що деякий кон'юнктурний ухил цього видання трохи затирає наукову цінність книги, тим паче, що це видання важне не тільки своїми числовими даними, які справді являють собою багате джерело для господарських справ на сьогоднішній день, а ще й методологією своєю. А взагалі про всю працю можна сказати, що тут подано повну картину сучасного стану України й намічено шляхи її дальшого економічного розвитку. Сила картограм, діаграм, числових даних за цілий ряд років і при цьому властива авторові глибока аналіза так окремих економічних чинників народнього господарства України, як і всієї господарської структури її, а також простота та ясність викладу — все це робить рецензовану книгу цінним вкладом в економічно-географічну літературу України.

Р. Вольман

ПОПРАВКИ

В № 4 „Господарства України“ в статті И. Стрелкова „Достижения и трудности химизации Украины“ трапилися помилки, які редакція просить виправити:

	Надруковано	Треба читати
Таблиця на 113 стор. перша колонка	Минер. удобрения Суперфосфат Томашлак Серная кислота Сода (кальцинир.) Бензол сырой Гофманом	Серная кислота Сода (кальцинир.) Суперфосфат Томашлак Бензол сырой Гофманом
Стор. 119, рядок 10 зверху	Садово-научного	Садово-тукового
Стор. 120, ряд. 15 знизу	А. Плотников	В. А. Плотников
„ 121 „ 9 „	М. Н. Кузнецова	М. И. Кузнецова
„ 122 „ 10 зверху	18 тыс. руб.	13 тыс. руб.
„ „ „ 21 „	от 18 до 15 тыс.	от 8 до 15 тыс.
„ „ „ 24 знизу		

Крім того на стор. 121 після 2-го рядка (після слів 5 мил. тонн) треба вставити такі слова: Эта цифра составляет из 2 мил. тонн суперфосфата (фосфоритной муки). 1 мил. тонн томашлака и 2 мил. тонн азотных удобрений.

